

исследования [электронный ресурс] / Р.А. Додонов. – Режим доступа: <http://donntu.edu.ua>

3. Донченко Е.А. Социетальная психіка [электронный ресурс] / Е.А. Донченко. – Режим доступа: <http://politicon.latr.org.ua/Library/donchsp>
4. Усенко О.Г. К определению понятия «менталитет» / О.Г. Усенко // Русская история: проблемы менталитета: тезисы докладов научной конференции, Москва 4-6 октября 1994 г. - М.: Институт российской истории РАН, 1994. – С. 3-7.

T. V. Cherepanova

MENTAL-ETHNIC GROUNDS OF SOCIAL ASSISTANCE IN UKRAINIAN CULTURE

The article deals with topical issues of mental-ethnic basis of mutual aid in the Ukrainian culture. The essence of the ethnic mentality is revealed as a dynamic, thought-structure, which manifests itself in values and behaviour. The specific features of the Ukrainian mentality underlying the community of mutual aid.

Key words: social work, ethnic mentality, social assistance.

УДК 316.77

В. М. Щербина

КІБЕРКОМУНІКАТИВНИЙ КОНТИНУУМ ЯК АНТРОПОЛОГІЧНИЙ ЧИННИК

У статті розглянуто аспекти антропологічних змін як результату становлення кіберкомунікативного континууму. Автор розглядає зміни у галузі практик тілесності у процесі розвитку нового інформаційного та соціального середовища, акцентуючи увагу на виникненні «цифрового тіла» людини.

Ключові слова: антропологія, ідентичність, тілесність, кіберкомунікативний континуум

Сучасна культура як сукупність норм та цінностей, на основі яких здійснюється людська життєдіяльність, виступає водночас результатом та передумовою суспільного буття, відтак її форми та зміст можуть бути зрозумілими виключно на основі розуміння характеру та змісту суспільного життя нашої доби та антропологічних змін сучасності.

Антропологія (anthropology), або, рідше – загальна антропологія (general Anthropology) – переважно в англійськомовних країнах – це сукупність наукових дисциплін, що вивчають людство на всіх історичних етапах його розвитку. Антрополог фокусує свою увагу, з одного боку, на біологічній і культурній диференціації різних груп людей, з іншого боку – на тих інтегративних рисах, які дозволяють представити людство як єдине ціле.

Техносфера, що її породило та розвиває людство, вступає в новітній етап – від індустріалізованого світу, побудованого на використанні переважно фізичних та хімічних природних процесів, вона переходить до стану кіберкомунікативного континууму, основою якого є використання біотехнологій та маніпулювання речовиною. Від маніпулювання речовиною на макротілесному рівні людство поглиблюється до маніпулювання на рівні окремих молекул та атомів. Ці зміни супроводжуються зростанням масштабів спільної організованої діяльності людей та, відповідно, характеру такої організації, що призводить до трансформацій соціального світу – його глобалізації, постання специфічного соціального сегменту –

інформаційного суспільства (побудованого на технологіях кіберкомунікації), індивідуалізації та мультикультурності. Ці зміни утворюють низку викликів, подолання яких призводить до вироблення нових здатностей як окремого людського індивіду, так і способів життя людських спільнот у цілому. Саме тому ми можемо ставити питання про необхідність дослідження антропологічних змін доби кіберкомунікативного континууму, що й зумовило актуальність проблематики, що розглядається у пропонованій до Вашої уваги статті.

Сучасна предметна сфера антропологічних досліджень передбачає розгляд багатьох аспектів людського буття і може слугувати парадигмальною основою досліджень вказаних вище змін людської природи. Антропологічні дисципліни об'єднані поруч загальних наукових принципів і методологічних підходів, серед яких особливо виділяється "принцип холізму", що орієнтує на багатоаспектний аналіз досліджуваних явищ. Як правило, до антропології відносять фізичну антропологію, археологію, антропологічну лінгвістику й культурну антропологію. Відтак, ми маємо розглянути зміни у фізичному тілі людини, зміни у комунікативному світі та зміни у царині людської культури.

Фізична (або біологічна) антропологія досліджує біологічні аспекти людського існування. У її рамках виділяється палеонтологія людини (палеоантропологія), що вивчає проблеми походження й еволюції людини як біологічного виду. Відгалуженням цього напрямку вважається приматологія, орієнтована на дослідження соціальних форм поведінки людиноподібних мавп. На нашу думку, розвиток біотехнологій (зокрема генної інженерії) призведе до поглиблення впливу людини на тваринне царство та потребуватиме розвитку досліджень у цьому напрямку, оскільки антропомічними ознаками будуть характеризуватися більше різновидів тварин, ніж у наш час.

Інший напрямок, з яким найчастіше асоціюється назва фізична антропологія, досліджує расову диференціацію людства. Археологія займається аналізом викопних матеріальних культурних об'єктів і реконструкцією на цій основі культури й способу життя древніх народів. З достатнім ступенем умовності виділяють класичну археологію, що вивчає древні цивілізації Середземномор'я, доісторичну археологію, орієнтовану на дослідження культур безписемних народів, і історичну археологію, верхній часова межа досліджень якої доходить до середини. 19 ст. Існує також уявлення про антропологічну археологію як про субдисципліну, що вирішує такі складні комплексні проблеми, як етногенез народів, доместифікація тварин або виникнення землеробства в різних регіонах планети. З цієї точки зору важливим є дослідження виникнення та розвитку мережаних спільнот, як своєрідних «народів» зі своїми соціокультурними ознаками, які мають місце у кіберспілкуванні.

Антропологічна лінгвістика досліджує різні форми людської комунікації, включаючи мову. У її склад входять історична лінгвістика, що вивчає походження мови як універсального феномена людської культури, а також – генезис і історичний розвиток окремих мов; дескриптивна лінгвістика - наука про фонетичну й граматичну структуру мов; етнолінгвістика, що акцентує свою увагу на взаємодії мови й конкретної культури; і соціолінгвістика, що досліджує соціальну обумовленість мовного поведіння різних груп людей. З цієї точки зору великий інтерес представляють дослідження змін характеру та змісту комунікаційних процесів, спричинених розвитком новітніх комунікативних середовищ і засобів.

Культурна (рідше – соціальна, соціально-культурна) антропологія орієнтована на вивчення культур окремих народів і людства в цілому. При цьому виділяється етнографія - опис культур конкретних сучасних народів і етнологія - порівняльний аналіз і узагальнення даних, зібраних під час етнографічних експедицій. Сама ж культурна антропологія виступає у вигляді вищої форми генералізації відомостей про інститути культури людства, представлених в універсальній формі. У структурі

антропологічних дисциплін культурна антропологія займає центральне місце, тому що саме в її рамках і її представниками вироблялися базові теоретичні положення, характерні для антропології у цілому. В окремих випадках у якості самостійної антропологічної дисципліни виділяють прикладну антропологію, орієнтовану на рішення конкретних проблем (наприклад, охорони здоров'я, утворення, національних меншостей і т.д.). Кіберкомунікативний континуум викликає зміни у характері здорового способу життя, рекреаційних процесах.

Інституціональна єдність антропологічних дисциплін у ряді випадків (наприклад у США) досягається на рівні університетської освіти в рамках загальних факультетів, а також на рівні професійних асоціацій. В сучасній Україні антропологічні дослідження кіберкомунікативного континууму знаходяться на початковій стадії, тому **метою** нашого розгляду буде аналіз окремих аспектів антропологічних змін доби розвитку кіберкомунікативного континууму.

Дуже поширеною тематикою сучасності є те, що кіберкомунікативний континуум призводить до змін людської тілесності як визначеного соціокультурного феномену. Перетворене під впливом соціальних і культурних факторів тіло людини володіє соціокультурними значеннями й змістами та виконує певні соціокультурні функції.

Практично всі підсистеми сучасного соціуму тією чи іншою мірою співпричетні до становлення соціокультурного й цифрового тіла – наука й технологія, економіка й політика, утворення й сфера рекреації, мистецтво й релігія, Інтернет. Високий ступінь залежності “людини тілесної” від соціокультурного середовища знаходить висвітлення в термінології, характерної для сьогоденної соціоантропологічної літератури, насиченої такими поняттями, як у згадане вже «цифрове тіло», “медикалізоване” тіло, “технологізоване” тіло, “соціально-дисципліноване” тіло, “зникаюче природне” тіло, тіло “споживче», “культурне” і навіть “таке, що панікує” під натиском цивілізації, тіло.

У процесі розвитку інформаційних технологій проявляється все більше включення “людини тілесної” у соціокультурний простір спричиняє істотні наслідки для її тіла, що перетворюється з біологічного феномена в явище соціокультурне та інформаційне, що здобуває, на додаток до своїх природно заданих атрибутів, якості й характеристики, породжені соціальними й культурними впливами.

Найбільш виразним цей факт стає при порівняльному аналізі наслідків тих впливів, які роблять на людське тіло різні за своїм характером системи соціальних відносин, культурних цінностей, субкультурних орієнтацій, соціотехнічних систем.

Позначання тіла й відношення до нього, його оцінка й використання, характер контролю й обмежень у відношенні різних соматичних проявів, особливості відбиття “людини тілесної” у різних філософських і релігійних вченнях, у мистецтві, освітніх концепціях, з одного боку, і в повсякденних знаннях людей, а з іншого боку – все це свого роду “похідні” від особливостей соціокультурних структур, від динаміки й спрямованості їхніх змін.

Формування кіберкомунікативного континууму як особливої сфери людського буття знаходить своє вираження у формуванні інформаційного суспільства, що вносить у соціальне визначення тілесності дві істотні складові. Перша полягає у тому, що поряд з біологічним й соціальним виникає так зване «цифрове тіло». Друга полягає у тому, що нове онтологічне середовище потребує множинної ідентичності та високої динамічності у змінах людської тілесної визначеності у кіберкомунікативному просторі. Цифрове тіло являє собою децентроване та багатопланове утворення. У мультикультурному середовищі глобалізованого відкритого світу тілесність людини конструюється на основі децентрованого набору засобів, які кожен окремий індивід залучає з різних соціокультурних буттєвих наборів.

Включена у соціокультурний простір, “людина тілесна” опиняється під впливом безлічі соціальних факторів, що об'єктивно впливають на її тіло, на всю її природно-

дану основу (нерідко всупереч її волі й бажанню), робить вибір свого “тілесного поведіння”, усвідомлює характер різноманітних соціальних впливів на тіло, вибирає системи “захисту” від них або, навпроти, їхнє культивування, кінчаючи цілеспрямованим формуванням свого фізичного іміджу у відповідності зі сформованими нормами, традиціями або ж всупереч їм.

Тіло людини піддається об'єктивним інтенсивним впливам: екологічних факторів; особливостей способу життя, соціально-економічного укладу окремих соціальних груп; соціальних інститутів та процесів у кіберкомунікативному просторі. Формується образ “людини тілесної” у структурі повсякденних знань і спеціалізованого знання (тіло як особливий об'єкт відбиття, знання про її границі й атрибути; ціннісний “ранг” проблем, пов'язаних з тілом, у системах цінностей суспільства, групи, індивіда; значення, знакова, символічна інтерпретація тіла; функціональні потрактування тіла).

Виникаючи на перетинанні природного й соціокультурного, модифікована людська тілесність поєднує й матеріалізовані, об'єктивовані наслідки цього “перетинання” (напр., ефект “в'ялих м'язів” у результаті соціально обумовленої гіподинамії), і ті якості - “знаки” тіла, або інтегральні надчуттєві якості тіла, якими сам суб'єкт не володіє, але які додані йому співтовариством (наприклад, символізація за допомогою тіла).

Убудоване в багатомірний простір буття, функціонуючи усередині різних його підсистем, затребуване на різних його “поверхах”, тіло людини також знаходить різні рівні буття. На кожному з них, “підкоряючись” відповідним законам (природи, суспільства, культури), перебуваючи у взаємозв'язку й взаємодії з іншими елементами відповідної системи (природними факторами, соціальними інститутами, культурними нормами), тіло щораз модифікується й з'являється не в одній, а в трьох своїх іпостасях, які можуть бути позначені як “природне тіло”, “соціальне тіло” і “культурне тіло”, до яких в умовах становлення кіберкомунікативного континуума додається четверте – “цифрове тіло”.

Під “природним тілом” розуміється біологічне тіло індивіда, що підкоряється законам існування, функціонування, розвитку живого організму. “Соціальне тіло” – результат взаємодії природно-природно-даного людського організму (природного тіла) із соціальним середовищем: з одного боку, цей прояв його об'єктивних, спонтанних впливів, що стимулюють реактивні й адаптивні “відповіді” тіла; з іншої, воно є похідним від цілеспрямованих впливів на нього, від свідомої адаптації до цілей соціального функціонування, інструментального використання в різних видах діяльності.

”Культурне тіло” — продукт культуровідповідного формування й використання тілесного початку людини. “Культурне тіло” як би “знімає” характеристики двох інших рівнів тілесного буття; воно є свого роду квінтесенцією, завершенням процесу переходу від “безособових”, природно-тілесних передумов до власне людського, не тільки соціально-функціонального, але й особистісного буття тілесності.

”Цифрове тіло” – це продукт виходу за межі людської природи, продукт інформаційної взаємодії між людьми в кіберкомунікативному континуумі як новому рівні розвитку техносфери, у якій відбувається екстеріоризація інтелектуальної активності людини. Ця екстеріоризація знаходить своє втілення в людино-машинних системах, побудованих на основі використання кібернетичних технологій, де людина втрачає безпосередню потребу та, відтак, згодом і здатність до інтелектуальної (не плутати з розумною, розумовою) діяльності, а частина техносфери інтелектуалізується. Людина постає перед новим простором свободи та новим викликом позбавленості історично засвоєних способів буття.

Важливим аспектом розгляду тіла як феномена суспільного життя є аналіз інструментальних і термінальних цінностей тіла, тобто його розуміння як інструмента

для реалізації позатілесних цінностей або ж як цінності самої по собі. Поділ на ці групи цінностей не носить абсолютного характеру: та сама цінність для різних людей і в різних ситуаціях може мати різне значення й зміст. Навіть самі, здавалося б, природні тілесно-рухові характеристики завжди на ділі є свого роду “артефактами”, “похідними” від соціонормативних структур, що показано в роботах, присвячених проблемам “мови тіла”, символічних значень, що надаються окремим частинам, положенням тіла, його кінетиці. “Ідеальні положення...також відповідають стилю якогось часу, як і одяг, танці, музика, віршування, живопис і архітектура” [1].

Навіть й самі елементарні види моторної діяльності, як показують дослідження (А. Н. Леонтев, Б. Ф. Поршнев, Р. Бердуїстел, Мосс) [2], є чимось більшим, ніж простою сукупністю органічних процесів, вони несуть на собі відбиток особливостей перебування людини в тій або іншій соціальній системі.

Залежно від домінуючого соціального порядку найбільш яскраве вираження власної інструментальної цінності тіло здобуває в різних соціальних практиках. Тілесність в умовах індустріального суспільства здобуває значення в професійних видах діяльності (виробничої, військової, спортивної, у пластичних мистецтвах і т. ін.) – саме тому тілесні прояви здійснюються в рамках соціальних стандартів і норм. Головні цінності тілесності в епоху індустріалізму зводяться до процесів праці й війни. Яскравим прикладом тому можуть бути норми фізичного здоров'я, закріплені у вигляді норм “готовий до праці й оборони”. У розвинутій формі індустріального суспільства, у так званому суспільстві споживання, до цього додаються ще й модуси тілесності, пов'язані зі споживанням. У певному сенсі культура так званого “гламуру” може бути зведена до принципу – “готовий до споживання”.

В інформаційному суспільстві домінуючим аспектом виступає комунікативна активність, тому тілесні практики акцентовані на здатності тіла бути носієм комунікативних змістів, бути інструментом комунікації у кіберсередовищі.

Соціокультурна залежність тіла наочно проявляє себе при зіставленні таких істотних для соматичного поведіння нормативів, як поняття соромітного й несоромітного, припустимого й неприпустимого, гарного й некрасивого, складних у різних соціокультурних системах. Ці норми мають і явний зміст, що соціально диференціює, позначаючи приналежність індивіда до певної соціальної групи, її дистанційованість (протиставленність). Виникнення «цифрового тіла» індивіда послаблює його групову ідентичність та відповідну дистанційованість що, в свою чергу, змінює структуру соціальної реальності, послаблюючи та проблематизуючи останню. Водночас індивід потрапляє в ситуацію посилення персоніфікованих соціальних зв'язків, способи врядування якими ще мають бути історично віднайдені.

Список використаної літератури

1. Быховская И.М. Человеческая телесность в социокультурном измерении: традиции и современность / И.М. Быховская. – М. 1993. – 388 с.
2. Mauss M. Body Techniques in Sociology and Psychology: Essays. - L., 1979; Bourdieu P. Distinction: a Social Critique of the Judgement of Taste. - L., 1984; Foucault M. History of Sexuality. - N.Y., 1984;

V. M. Shcherbina

KIBERKOMUNIKATYVNYY CONTINUUM AS A FACTOR OF ANTHROPOLOGICAL

The article is about aspects of anthropological changes as a result of development cybercommunicative continuum. The author looks at the changes in the practices of corporeality in development of new information and social environment, focusing on the emergence of “digital human body”.

Key words: *anthropology, sociology, identity, what gives corporeality, cybercommunicative continuum*